

MÄLARDALENS HÖGSKOLA
ESKILSTUNA VÄSTERÅS

Nr 4 (2008)

LITTERATUR OCH SPRÅK

**Agneta Pleijel, Torgny Lindgren, Gertrude Stein,
Ingo Schulze, Heinrich Böll**
Reflection on Argentine identity
Filmöversättning och språklekar

Sture Packalén (red.)

LITTERATUR OCH SPRÅK

Redaktör: Sture Packalén (e-post: sture.packalen@mdh.se)

Akademin för utbildning, kultur och kommunikation

Mälardalens högskola

Box 883

721 23 Västerås

Skriftserien är även tillgänglig på nätet:

Nr. 1 (2005)

Gränsöverskridande i och kring litteraturen

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:mdh:diva-138>

Nr. 2 (2006)

Kristina Lugn m.fl.

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:mdh:diva-158>

Nr. 3 (2007)

Barbro Lindgren, Günter Grass,

Sven Regener, J.C. Oates, Émile Zola

Amerikasvenska

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:mdh:diva-368>

Nr. 4 (2008)

Agnet Pleijel, Torgny Lindgren, Gertrude Stein,

Ingo Schulze, Heinrich Böll

Reflection on Argentine identity

Filmöversättning och språklekar

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:mdh:diva-1462>

Copyright©Författarna

ISSN: 1653-1701

Litteratur och språk, nr. 4 (2008)

Innehåll

Red	Inledning	2
Agneta Pleijel	Varför litteraturen?	5
Maria Bergom-Larsson	<i>Lord Nevermore</i> – Europa genom den kvinnliga blicken	11
Sverker Ek	”Utan berättelser förtorkar tiden”. Kring Agneta Pleijels roman <i>Lord Nevermore</i>	19
Astrid Seeberger	Om mörkret kring människorna som bör skingras. Agneta Pleijels sökande efter sanningen – om den nu finns	27
Ingela Pehrson Berger	”Jag avbildar inte världen sådan som vi ser den.” Konsten som tema i fyra berättelser av Torgny Lindgren	37
Ingemar Haag	Om sanning och lögn i självbiografisk mening. Gertrude Steins <i>The Autobiography of Alice B. Toklas</i> och <i>Everybody’s Autobiograph</i>	59
Katharina Strohkirch	Der gejagte Jäger. Emsige Erwerbslosigkeit in Ingo Schulzes <i>Calcutta</i>	73
Thorsten M. Pöplow	Heinrich Bölls <i>Irländsk dagbok</i> . Ett exempel på potentialen hos reselitteratur	89
Déborá Rottenberg	Identity rewritten: the representation of Indians and Britons in Argentine novels taking place in Tierra del Fuego	110
Thorsten Schröter	På spaning efter den <i>wit</i> som flytt: dubbning och textning av språklekar i film	119

Heinrich Bölls *Irländsk dagbok*. Ett exempel på potentialen hos reselitteratur¹

Thorsten M. Pöplow

1954 reste Heinrich Böll, som 1972 skulle komma att tilldelas nobelpriset i litteratur, till Irland. Syftet med resan var, åtminstone inledningsvis, att återhämta sig efter arbetet med den nyss avslutade romanen *Hus utan väktare* (*Haus ohne Hüter*)² samt att komma bort ett tag från Tyskland och ifrån den där väntade reaktionen på romanen från press och litteraturkritiker. Böll skrev själv i ett brev till en vän att resan liknade en flykt – ”halbwegs eine Flucht”.³ Resultatet av resan överträffade emellertid vida de ursprungliga förväntningarna och Bölls intresse för Irland blev till ett långvarigt och produktivt inslag i såväl hans liv som i hans författarskap. Det resulterade också i ett av hans kanske mest kända och älskade verk: *Irländsk dagbok* (*Irishes Tagebuch*). Boken utkom 1957 och är även en av Bölls mest sålda böcker. *Irländsk dagbok* är kanske det av Bölls verk som i störst utsträckning direkt sysselsätter sig med Irland, men därutöver figurerar Irland, irländska figurer eller irländsk litteratur i många andra av Bölls böcker, tal, essäer och intervjuer.

Den stora popularitet som *Irländsk dagbok* åtnjutit bland läsare i den tysktalande världen har emellertid inte återspeglats i ett motsvarande litteraturvetenskapligt intresse. I vetenskapliga sammanhang har den ofta (mer eller mindre uttalat) betraktats som ’enbart’ en reseberättelse. Fenomenet är dock inte begränsat till *Irländsk dagbok* utan är något som drabbat och drabbar många texter som hamnar i kategorin reselitteratur, eftersom reselitteraturens status förefaller långt ifrån självklar. Arne Melberg konstaterar i sin år 2005 utkomna bok *Resa och skriva*:

[...] så bör det tilläggas att reselitteraturen ändå inte har någon tydlig eller självklar plats i litteraturhistorien eller i litteraturkritiken eller ens i det vi räknar till ”litteraturen”; kritikern likaväl som normalläsaren, bibliotekarien liksom

¹ Denna artikel är ett bearbetat utdrag och ingår i följande större studie: Thorsten M. Pöplow (2008), *”Faltenwürfe” in Heinrich Bölls Irischem Tagebuch. Untersuchungen zu intertextuellen, poetologischen, stilistischen und thematischen Aspekten als Momente einer textimmanenten Strategie der ’Bedeutungsvervielfältigung’*. München.

² Tyska och engelska citat citeras på originalspråk. För citat på tyska ges en översättning i tillhörande fotnot eller i den löpande texten.

³ Citerat i: ”Entstehung” (2005), i *Heinrich Böll. Werke. Kölner Ausgabe – Bd. 10* (utg. Viktor Böll). Köln, s. 637.

bokhandlaren har svårt att bestämma sig för om reselitteraturen är någonting helt för sig eller om den är en del av skönlitteraturen eller litteraturen i största allmänhet.⁴

Svårigheten ligger dock inte primärt i själva beteckningen eller i genren reselitteratur. Många genreindelningar och kategoriseringar är problematiska och kan ifrågasättas, speciellt om fokus ligger på enstaka texter. De egentliga problemen uppstår när begreppet reselitteratur används i pejorativ betydelse och man börjar göra en åtskillnad mellan 'riktig' litteratur och till exempel reselitteratur, något som tyvärr är alltför vanligt förekommande.

Samtidigt kan det innebära en fördel för en textart att befinna sig i utkanten eller utanför mittfåran av det som anses vara litteratur. En tveksam eller svårdefinierad status kan, som Melberg påpekar, även medföra att reselitteratur skulle kunna utgöra "en joker i den litterära leken".⁵ Om man ser *Irländsk dagbok* som ett slags joker, dvs. en föränderlig och svårgreppbar text, möjliggörs nya tolkningar som går bortom kategoriseringsproblematiken eller den ofta ställda frågan huruvida framställningen av Irland är realistisk eller missvisande.⁶ Jag skall därför presentera ett annorlunda sätt att närma sig en resetext som fokuserar på en aspekt av texten som jag kallar *reselitteraturtypisk intertextualitet*. Den bygger på en typologi som utvecklats av Manfred Pfister och målet är således inte att erhålla nya insikter om intertextualitetsteorin utan att utveckla nya och alternativa sätt att läsa och förstå Bölls *Irländsk dagbok*.

Reselitteratur och intertextualitet

I sin artikel "Konzepte der Intertextualität" sammanfattar Manfred Pfister kärnan i intertextualitetsteorin och formulerar dess grundproblem som följer:

Die Theorie der Intertextualität ist die Theorie der Beziehungen zwischen Texten. Dies ist unumstritten; umstritten jedoch ist, welche Arten von Beziehungen darunter subsumiert werden sollen. Und je nachdem, wieviel man darunter subsumiert, erscheint Intertextualität entweder als eine Eigenschaft von Texten allgemein oder als eine spezifische Eigenschaft bestimmter Texte oder Textklassen.⁷

⁴ Arne Melberg (2005), *Resa och skriva – En guide till den moderna reselitteraturen*. Göteborg, s. 11.

⁵ *Ibid.*, s. 9.

⁶ Ang. tidigare forskning kring Bölls Irlandsbok, jfr. kapitlet "Das *Irische Tagebuch* in Kritik und Forschung", i Pöplow (2008), s. 11-26.

⁷ Manfred Pfister (1985), "Konzepte der Intertextualität", i Ulrich Broich - Manfred Pfister (utg.), *Intertextualität – Formen, Funktionen, anglistische Fallstudien*.

Detta grundläggande problem för intertextualitetsforskningen och för begreppet intertextualitet har långtgående teoretiska implikationer vilka inte närmare kan behandlas här. En av följderna torde emellertid vara att det knappt existerar några vetenskapliga arbeten vilka behandlar intertextualitet i resetexter. I den nyskapande uppsatsen "Intertextuelles Reisen, oder: Der Reisebericht als Intertext" beskriver Pfister bristerna i den samtida diskussionen om intertextualitet på följande sätt:

In der aktuellen Intertextualitätsdiskussion hat der Reisebericht bislang kaum eine Rolle gespielt, und nämliches gilt für das Konzept der Intertextualität in aktuellen Darstellungen des Reiseberichts als Gattung. Das verwundert auch nicht, denn bisher hat sich die Diskussion um Intertextualität – wenn auch wider ihre bessere theoretische Einsicht! – fast ausschließlich an "hochliterarischen" Texten wie Miltons *Paradise Lost*, Eliots *The Waste Land*, Joyces *Ulysses* und Ecos *Il Nome della Rosa* festgemacht und damit eine so randständige literarische Gattung wie die des Reiseberichts gar nicht erst ins Blickfeld bekommen.⁸

Enligt Pfister förekommer endast ett nämnvärt undantag och detta är när en 'höglitterär' text alluderar på en resetext. Det vetenskapliga intresset är då primärt riktat mot det höglitterära verket, inte mot resetexten.⁹

Som en förklaring till varför litteraturvetenskapen handskas med intertextualitet och med resetexter på ett sätt som egentligen strider mot intertextualitetsforskningens grundläggande idéer och mot dess egna resultat anger Pfister att resetexter anses vara en genre som är mycket

Tübingen, s. 11. Min översättning: "Teorin om intertextualitet är teorin om olika texters förhållanden till varandra. Detta är oomstritt. Omstritt är däremot, vilka sorters förhållanden som ska ingå i intertextualitet(sbegreppet). Och beroende på hur mycket som man anser skall ingå, så uppträder intertextualitet antingen som en egenskap hos texter i allmänhet, eller som en specifik egenskap hos vissa bestämda texter eller textklasser.

⁸ Manfred Pfister (1993), "Intertextuelles Reisen, oder: Der Reisebericht als Intertext", i Herbert Foltinek - Wolfgang Riehle - Waldemar Zacharasiewicz (utg.), *Tales and their telling difference: Zur Theorie und Geschichte der Narrativik – Festschrift zum 70. Geburtstag von Franz K. Stanzel*. Heidelberg, s. 109. Min översättning: 'Reseberättelsen har hittills knappt spelat någon roll i den aktuella diskussionen om intertextualitet och samma sak gäller för konceptet intertextualitet i aktuella undersökningar om resetexter som genre. Det förvånar inte heller, eftersom diskussionen hittills – mot bättre vetande! – nästan uteslutande har fokuserat på sk "höglitterära" texter, såsom Miltons *Paradise Lost*, Eliots *The Waste Land*, Joyces *Ulysses* och Ecos *Il Nome della Rosa*. Därigenom har en så pass perifer genre som resetexter fallit utanför.'

starkt förknippad med verklighetsanspråk och med krav på autenticitet. Själva begreppet eller genrebeteckningen 'Reisebericht' (ung. 'reserapport' eller 'resereportage') kan ha bidragit till detta, framförallt inom litteraturvetenskapen i de tyskspråkiga länderna. Begreppet är inte, särskilt med beaktande av dess många vidsträckta implikationer, lätt att översätta till svenska. De svenska genrebeteckningarna 'reseberättelse' eller 'reseskildring' omfattar i och för sig ungefär samma textsort, men 'skildring' och framförallt termen 'berättelse' antyder att det rör sig om en berättande och därmed fikcional text. 'Reisebericht' sätter istället fokus på de rapporterade (icke-fiktionala) inslagen. På tyska används i och för sig många andra begrepp varigenom man försöker mildra eller avleda från de associationer till eller krav på verklighetstrogenhet, icke-fiktionalitet och sanningsenlighet som begreppet 'Reisebericht' väcker. De försök som gjorts att även omdefiniera eller utvidga själva begreppet¹⁰ har emellertid inte rönt några större framgångar. Termen 'Reisebericht' med sina krav på sanningsenlighet är fortfarande allmänt förhärskande. Något polemiskt beskriver Pfister denna (miss)uppfattning om resetexter såsom varande

[...] das letzte Refugium einer romantischen Unmittelbarkeitsästhetik, noch unangekränkt vom postmodernen Bewußtsein der Verstrickung aller Erfahrung in textuell vermittelte Wahrnehmungsschemata und Erfahrungsdispositionen, der dialogischen Teilhabe jedes Textes an anderen Texten.¹¹

Resetexter undersöks ofta som icke-fiktionala texter, dvs. texter vars huvudsakliga värde ligger i förmedlingen av information om främmande länder eller kulturer. I det sammanhanget bortses ofta från deras 'textlighet' och därmed även från deras intertextualitet. Även Jost menar i detta sammanhang att resetexter reduceras till sina empiriska beståndsdelar och att till och med litteraturvetare verkar utgå från att resetexter är i stånd att överföra verkligheten till språket, som om språket kunde göra en enkel avgjutning av verkligheten. Detta till synes motståndskraftiga

¹⁰ Jfr. Peter J. Brenner (1989), "Einleitung", i *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*. Frankfurt a. M., s. 9 och Ulla Biernat (2004), "Ich bin nicht der erste Fremde hier" – *Zur deutschsprachigen Reiseliteratur nach 1945*. Würzburg, s. 21-22.

¹¹ Pfister (1993), s. 111. Min översättning: '[...] den sista tillflyktsorten för en romantisk omedelbarhetsestetik, som är opåverkad av den postmoderna insikten och medvetenheten om att all erfarenhet är knuten till förnimmelseformer och upplevelsedispositioner som förmedlas textuellt, samt om alla texters dialogiska delaktighet i andra texter.'

fenomen kallar hon för ”’Mythos des empirischen Bildes’ in der Reiseliteraturforschung”.¹²

Frågan om Josts och Pfisters förklaringar till varför så många författare, läsare, litteraturkritiker och litteraturforskare drabbats av illusionen om en ’romantisk omedelbarhetestetik’ eller en ’avgjutnings-myt’ är tillräckliga för att förklara det litteraturvetenskapliga ointresset, relativt sett, för t.ex. intertextualitet i resetexter kan inte besvaras här. Vad gäller *Irländsk dagbok* är det i vart fall så att det i stort sett saknas intertextuella undersökningar. I de få fall intertextualitet överhuvudtaget nämns, är det ofta, som Forslund uttrycker det, som ”decorative devices having little bearing on the meaning”.¹³ I den enda undersökning som uttryckligen ägnar sig åt intertextualitet i *Irländsk dagbok*, nämligen frågan om en eventuell påverkan från James Joyces *Ulysses* eller *Dubliners*, dras slutsatsen att någon sådan förbindelse inte kan påvisas, och inte heller kan anses ha någon (större) betydelse för Bölls text.¹⁴

Pfisters intertextualitetstypologi

Pfister gör en grov indelning av olika intertextualitetsstrategier i resetexter och identifierar fyra olika typer av intertextualitet. Den första kategorin är s.k. ’dold intertextualitet’ där spåren av andra texter osynliggörs eller döljs på annat sätt.¹⁵ Det kan finnas olika skäl till att strategin används, allt från en uppfattning om själva genren som en genre där texter överhuvudtaget inte skall referera till varandra, till rena plagiat vilket ofta förekom framförallt i äldre resetexter.¹⁶ Den andra sortens vanligt förekommande intertextualitet i resetexter kallar Pfister för ”kompilatorisch”, dvs. en intertextualitet av framförallt instruerande och

¹² Erdmut Jost (2005), *Landschaftsblick und Landschaftsbild. Wahrnehmung und Ästhetik im Reisebericht 1780-1820. Sophie von La Roche – Frederike Brun – Johanna Schopenhauer*. Freiburg/Berlin, s. 20-21. Min översättning: ”’myten om den empiriska bilden” i reselitteraturforskningen’.

¹³ Citerat i: Udo J. Hebel (1989), *Romaninterpretation als Textarchäologie – Untersuchungen zur Intertextualität am Beispiel von F. Scott Fitzgeralds ’This Side of Paradise’*. Frankfurt a. M./Bern, s. 3.

¹⁴ Jfr. Robert K. Weninger (1998), ”Böll on Joyce, Joyce on Böll – A Gnomonical Reading of Heinrich Böll’s ’Die Schönsten Füße der Welt’“, i Joachim Fischer - Gisela Holfter - Eoin Bourke (utg.), *Deutsch-irische Verbindungen – Akten der 1. Limericker Konferenz für deutsch-irische Studien, 2.-4. September 1997*. Trier, s. 142.

¹⁵ Pfister (1993), s. 112. Jfr. även Hans Erich Bödeker - Arnd Bauerkämper - Bernhard Struck (2004), ”Einleitung: Reisen als kulturelle Praxis“, i *Die Welt erfahren: Reisen als kulturelle Begegnung von 1780 bis heute*. Frankfurt a. M., s. 9-30.

¹⁶ Pfister (1993), s. 112-113. Jfr. även t.ex. Dirk Friedrich Paßmann (1987), *’Full of Improbable Lies’*: *Gulliver’s Travels und die Reiseliteratur vor 1726*. Frankfurt a. M., s. 97-101.

informativ karaktär, som har encyklopediska tendenser.¹⁷ De första två har ingen relevans för min analys. Bölls *Irländsk dagbok* gömmer inte sin intertextualitet, och då den är berättande och relativt kort saknar den encyklopediska inslag.

Den tredje, och som är av intresse här, kallar Pfister för "huldigende" eller 'omhuldande' intertextualitet.¹⁸ Här inryms resetexter vilka beskriver s.k. bildningsresor, dvs. resor till platser som på något sätt är förknippade med kända, ofta klassiska författare, t.ex. deras gravar, födelseorter eller deras hem. Texterna innehåller ofta drag av lovprisande och kännetecknas av en beundrande inställning till de litterära storheterna.¹⁹

Den fjärde och sista sorten betecknar Pfister som dialogisk.²⁰ Därmed förstås intertextuella referenser där den refererande texten förhåller sig dialogisk-kritiskt till andra texter eller till andra författare.²¹ Dialogisk intertextualitet kan givetvis låta som en tautologi, då en dialogisk grundhållning och att någon form av utbyte förekommer torde vara centrala inslag i intertextualitetsbegreppet. Pfister gör emellertid följande åtskillnad mellan omhuldande och dialogisk intertextualitet:

Nicht immer aber gestaltet sich der Dialog zwischen den Reisenden so spannungsfrei wie bei den genannten Beispielen huldigender Intertextualität – so harmonisch, daß man von einem Monolog mit verteilten Rollen sprechen kann, einer Einstimmigkeit wechselseitiger Bestätigung.²²

Dialogisk och monologisk skall här förstås i överförd betydelse. Pfister menar inte att det bokstavligen förekommer en monolog eller dialog, utan det han beskriver är referensens karaktär. Även omhuldande intertextualitet kan ha inslag av dialog. Med dialogisk intertextualitet menar Pfister emellertid något som även är kritiskt ifrågasättande, vilket omhuldande intertextualitet inte är. Tilläggas kan att Pfister här indirekt hänvisar till sin egen tolkning av Bachtins begrepp "Dialogizität" ('dialogicitet') och "Monologizität" ('monologicitet') och anpassar dem till sin egen typologi som förankras i "[...] Gegensatz zwischen einer offenen Auseinandersetzung divergierender Standpunkte, die Bachtin 'Dialog' nennt, und einer

¹⁷ Pfister (1993), s. 116-117.

¹⁸ *Ibid.*, s. 120.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*, s. 124.

²¹ Jfr. *ibid.*, s. 124-125.

²² *Ibid.* Min översättning: 'Dialogen mellan de två resande (författarna) är emellertid inte alltid så harmonisk och så fri från spänningar som i exemplen på omhuldande intertextualitet, – ja så harmonisk att man skulle kunna tala om en monolog med olika roller, en enstämmighet som består av ett växelvist bekräftande av varandra.'

'monologischen' Bekräftigung von Tradition und Autorität".²³ Genom denna indirekta hänvisning till Bachtin förtydligas Pfisters omhuldande respektive dialogisk-kritiska intertextualitet. Medan den förstnämnda presenteras såsom spänningsfri och präglad av harmoni, monolog och samstämmigt bekräftande utmärker sig dialogisk-kritisk intertextualitet genom direkt motsatta attribut och sätter 'polyfoni' emot 'samstämmighet'.²⁴ Som exempel på dialogisk intertextualitet nämner Pfister den litterära dispyten mellan Samuel Sharp och Joseph Baretti som ägde rum på 1800-talet och där frågan var vem som hade den 'rätta' bilden av Italien.²⁵

Till den dialogisk-kritiska kategorin kan även resetexter av typen "Travelling in the Traces of..." räknas, dvs. sådana där en författare reser i en annan författares spår.²⁶ Det är, enligt Pfister, framförallt dialogiskt orienterade resetexter som gett upphov till de moderna formerna av resetexter, såsom *travelogue*, *quest* eller meta-resan. Detta har även fått till följd

[...] daß im Zeichen der Intertextualität Reisebericht und Roman in einen neuen Dialog miteinander getreten sind, der die alten Gattungsgrenzen von Fiktion und Sachprosa und die traditionelle Hierarchisierung von 'hoher' Literatur und 'bloßem' Reisebericht auflöst.²⁷

Som exempel på denna utveckling inom den moderna tyskspråkiga litteraturen, där resetexter fungerar som broar över genregränserna, dvs. blir till inter- eller 'mellan'-texter, tar Pfister upp bl.a. Sten Nadolnys *Die Entdeckung der Langsamkeit*, Christoph Ransmayrs *Die Schrecken des Eises und der Finsternis* och W. G. Sebalds *Schwindel. Gefühle*.

²³ Pfister (1985), s. 2. Min översättning: '[...] motsatsen mellan en öppen konflikt mellan olika ståndpunkter, som Bachtin kallar dialog, och ett 'monologiskt' bekräftande av tradition och auktoritet'.

²⁴ Ibid., jfr. även Pfisters sammanfattning av Bachtins "Dialogizität" och "Polyphonie" (ibid., s. 1-5).

²⁵ Jfr. Pfister (1993), s. 126.

²⁶ Ibid., s. 127. Angående 'resor i andras fotspår' eller andra, genom reselitteratur inspirerade resor jfr. även Carina Lidström (2005), "All Travellers Are Liars – On Fact and Fiction in the Travellers Tale", i Lars-Åke Skalin (utg.), *Fact and Fiction in Narrative: An Interdisciplinary Approach*. Örebro, s. 154-155 och Heather Henderson, (1992), "The Travel Writer and the Text: 'My Giant Goes with Me Wherever I Go'", i Michael Kowalewski (utg.): *Temperamental Journeys – Essays on the Modern Literature of Travel*. Athens (Georgia), s. 230-248.

²⁷ Pfister (1993), s. 131-132. Min översättning: '[...] att resetexter och romaner har inlett en ny dialog med varandra i intertextualitetens tecken. De gamla genregränserna som orienterar sig efter fiktion och sakprosa samt den traditionella hierarkin mellan hög litteratur och lägre stående resetexter, har därmed upplösts.'

Reselitteraturtypisk intertextualitet i Bölls *Irländsk dagbok*

Om man utgår från Pfisters två sista kategorier, visar det sig att *Irländsk dagbok* genomgående uppvisar element av reselitteraturtypisk intertextualitet. Till grund för *Irländsk dagbok*, som utkom 1957, låg en serie researtiklar. Serien inleddes julen 1954 med publiceringen av "Der erste Tag"/"Den första Dagen" i *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ). Den är också av särskilt intresse eftersom den är den första av Bölls publikationer om Irland. Artikeln inleddes på ett sätt som är karaktäristiskt för resetexter:

Der Fremde, der müde vom Schiff in den Zug, müde aus dem Zug durch den dunklen Bahnhof Westland Row in Dublin taumelte, zufällig im Morgengrauen auf Oscar Wildes Geburtshaus stieß, vor lauter Benommenheit diese historische Stätte gar nicht zu würdigen wußte – der Fremde, dem sich hinter Wildes Geburtshaus ein Netz von Straßen zu öffnen schien, die ihn an Köln-Ehrenfeld erinnerten, taumelte müde zum Bahnhof zurück. Wäre er von so ungebrochener Naivität gewesen wie jener deutsche Handwerksbursche, der in Amsterdam Leben und Tod, Armut und Reichtum des Herrn Kannitverstan studierte, und dabei zu großartigen Erkenntnissen kam – so wäre ihm in Dublin die Möglichkeit geblieben, Leben und Tod, Armut und Reichtum des Herrn Sorry zu studieren, denn wen er auch fragte, nach was er auch fragte, er bekam die einsilbige Antwort: Sorry.²⁸

Detta första stycke innehåller många litterära mönster som närmast är att anse som klassiska inom reselitteraturen. Texten innehåller 'rumsliga och tidsmässiga' rörelser tillsammans med information om resan till Dublin och läsaren förstår omedelbart att den resande är 'en främmande' i Dublin.²⁹

²⁸ Heinrich Böll (1954), "Der erste Tag", i *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 24 december 1954. Min översättning: 'Den främmande snubblar trött från båten till tåget, från tåget genom den mörka stationen Westland Row i Dublin. Träffar i morgondimman av en slump på Oscar Wildes födelsehus, denna historiska plats som han av ren medtagenhet inte förstär att uppskatta. Den främmande, för vilken ett nät av gator verkar öppna sig bakom Wildes födelsehus. Ett nät som påminner honom om stadsdelen Köln-Ehrenfeld. Han snubblar trött tillbaka mot järnvägsstationen. Om han hade varit så naiv som hantverkarlärlingen från Tuttlingen, han som studerade herr Kan-nej-förstås liv och död, fattigdom och rikedom i Amsterdam, och som nådde stora insikter. I sådant fall hade han i Dublin kunnat studera liv och död, fattigdom och rikedom hos Herr Sorry, för vem han än frågade, vad han än frågade efter, blev det enstaviga svaret: Sorry.'

²⁹ Zlatko Klátik (1969), "Über die Poetik der Reisebeschreibung", i *Zagadnienia rodzajow literackich*, årg. 1969, nr. 11, s. 126.

Kort därefter dyker också den första sevärdheten, Oscar Wildes födelsehus, något oförhappandes upp.³⁰ Det görs också en jämförelse med hemstaden, ett typiskt drag hos reselitteraturen, när berättaren reflekterar över hur lik denna del av Dublin är Köln-Ehrenfeld.³¹

Här framträder också något annat av särskild betydelse för den intertextuella aspekten, nämligen den viktiga roll som litteraturen spelar för den resande. (Detta oavsett om man ser hänvisningen till Oscar Wildes födelsehus såsom Pfisters 'omhuldande intertextualitet' eller som "re-used author" enligt Helbigs intertextualitetsterminologi.³²) Redan här, i artikeln från 1954, går Böll utanför den enbart omhuldande intertextualiteten. Direkt efter omnämmandet av en irländsk författare görs en jämförelse, i vilken en parallell dras mellan den främmande i "Der erste Tag" och en fiktiv resande, hantverkarlärlingen från Tuttlingen. Lärlingen kommer från den – i det tyska språkområdet – välkända berättelsen "Kannitverstan" av Johann Peter Hebel, vars *Schatzkästlein des rheinischen Hausfreundes* Böll flera gånger nämnt som en inspirationskälla.³³

Den intertextuella hänvisningen till Hebels hantverkarlärling tjänar emellertid inte endast till att skapa en kontrast mellan den främmande irländska litteraturen, här förkroppsligad av Oscar Wilde, och den egna tyska litteraturen i form av Hebels *Schatzkästlein*. Det görs även en medveten inarbetning av andra författares texter i den egna texten, t.ex. genom adaptionen av mönstret med frågor och svar från Hebels "Kannitverstan", och en intertextuell dialog uppstår. De intertextuella tendenserna är redan i de första raderna av "Der erste Tag" ganska tydliga, men måste ändå anses som förhållandevis outvecklade jämfört med dem i den senare *Irländsk dagbok*. Man kan ändå säga att det framställs en prototyp för intertextuellt resande, eller som Pfister uttrycker det: "reisende[s] Lesen und lesende[s] Reisen".³⁴ Härigenom läggs en grund för det intertextualitetskoncept som

³⁰ Ang. frekvens och betydelse av sevärdheter inom reselitteraturen jfr. t.ex. Peter J. Brenner (1990), *Der Reisebericht in der deutschen Literatur – Ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*. Tübingen, s. 585-586 och Pfister (1993), s. 113-114.

³¹ För en mer utförlig tematisering av fenomenet med jämförelser mellan reslandet och hemlandet som ett kännetecken inom genren reselitteratur jfr. Gisela Holfter (1996), *Erlebnis Irland*. Trier, s. 170-171.

³² Jörg Helbig (1996), *Intertextualität und Markierung – Untersuchungen zur Systematik und Funktion der Signalisierung von Intertextualität*. Heidelberg, s. 115-117. Som ett exempel på "re-used authors" nämner Helbig dr. Watsons berömda uttalande: "You remind me of Edgar Allan Poe's Dupin"; genom denna uttryckliga intertextuella anknytning införs en värdig efterföljare till den av Poe skapade prototypen till den analytiske detektiven (ibid., s. 115-116).

³³ Jfr. bl.a. Horst Bienek (1962), *Werkstattgespräche mit Schriftstellern*. München, s. 146 samt Heinrich Böll (1978), "Vorwort", i *Mein Lesebuch*. Frankfurt a. M., s. 10 o. 12.

³⁴ Pfister (1993), s. 111. Min översättning: 'ett resande läsande och ett läsande resande'.

senare kom att utvecklas till något mycket mer komplext i *Irländsk dagbok*.

”Der erste Tag” ingår, i starkt omarbetad form, som det andra kapitlet i *Irländsk dagbok*, dock – intressant nog – utan referensen till Oscar Wilde. Istället för jag-berättarens vandringar genom Dublin honom i bokens tredje kapitel till en annan berömd irländsk författares grav, nämligen Jonathan Swifts. Besöket följer inte på något sätt det mönster som Pfister beskriver som utmärkande för omhuldande intertextualitet. Det föranleder inte jag-berättaren att lovprisa Swifts förtjänster, att citera ur hans verk eller att på annat sätt företa något som skulle kunna liknas vid ett omhuldande. Snarare avskräcks berättaren och flyr bokstavligen från platsen:

An Swifts Grab hatte ich mir das Herz erkältet, so sauber war St. Patrick’s Cathedral, so menschenleer und so voll patriotischer Marmorfiguren, so tief unter dem kalten Gestein schien der desperate Dean zu liegen, neben ihm Stella: zwei quadratische Messingplatten, blank geputzt wie von deutscher Hausfrauenhand [...]; Disteln hätte ich haben mögen, hart, groß, langstielig, ein paar Kleeblätter, und noch ein paar dornenlose, milde Blüten, Jasmin vielleicht oder Geißblatt: das wäre der rechte Gruß für die beiden gewesen, aber meine Hände waren so leer wie die Kirche, so kalt und so sauber. Regimentsfahnen hingen nebeneinander, halb gesenkt: rochen sie wirklich nach Pulver? Sie sahen so aus, als röchen sie danach, aber es roch nur nach Moder, wie in allen Kirchen, in denen seit Jahrhunderten kein Weihrauch mehr verbrannt wird; es war mir, als würde mit Eisnadeln auf mich geschossen, ich floh, entdeckte erst am Eingang, daß noch ein Mensch in der Kirche war: die Putzfrau, die mit Lauge den Eingang aufwusch, sie machte sauber, was sauber genug war.³⁵

³⁵ Heinrich Böll (2005), *Irisches Tagebuch*, i *Heinrich Böll. Werke. Kölner Ausgabe – Bd. 10* (utg. Viktor Böll). Köln, s. 200. Katrin Frankes översättning (Heinrich Böll (1972), *Irländsk dagbok*. Stockholm, s. 19): ’Jag hade förkyllt hjärtat vid Swifts grav, så ren var St Patrick’s Cathedral, så tom på människor, och så full av patriotiska marmorfigurer, så djupt under de kalla stenarna tycktes den desperate domprosten vila, bredvid honom Stella: två kvadratiska mässingsplattor, blankpolerade som om en tysk husmor hade gjort det [...]; jag hade velat ha tistlar med hårda, stora, långa skaft, ett par klöverblad och ytterligare ett par blommor utan törnen, kanske jasmin eller kaprifol: det skulle ha varit den rätta hälsningen för dem båda, men mina händer var lika tomma som kyrkan, lika kalla och rena. Regementsflaggor hängde bredvid varandra på halv stång: luktade det verkligen krut om dem? De såg ut att kunna lukta därefter, men det luktade bara förruttelse om dem, som i alla kyrkor där man sedan århundraden tillbaka inte längre tänder rökelse; jag kände mig som om man sköt med isnålar på mig, jag flydde och upptäckte först vid ingången att det fanns en människa till i kyrkan: städerskan, som skurade ingången med såpa, hon rengjorde det som redan var rent.’

Denna ofördelaktiga skildring av Swifts grav är nära nog motsatsen till Pfisters omhuldande intertextualitet och till det som är ett vanligt förekommande inslag i traditionella bildningsresor. Det ligger därför nära till hands att anta att *Irländsk dagbok* medvetet bryter mot denna tradition eller textkonvention.³⁶ Denna revidering av omhuldande intertextualitet når ett slags höjdpunkt när det resande jaget, i det sextonde kapitlet "Kein Schwan war zu sehen"/"Ingen svan kunde ses", besöker Drumcliffs kyrkogård, där en annan berömd irländsk författare ligger begravnen. Vid W. B. Yeats grav knyter jag-berättaren an till upplevelserna och känslorna från besöket i St. Patrick's Cathedral:

Krähen flogen von alten Grabsteinen auf, krächzten um den alten Kirchturm herum. Naß war Yeats' Grab, kalt der Stein, und der Spruch, den Yeats sich hatte auf seinen Grabstein schreiben lassen, war kalt wie die Eisnadeln, die aus Swifts Grab heraus auf mich geschossen worden waren: *Reiter, wirf einen kalten Blick auf das Leben, auf den Tod – und reite weiter.*³⁷ Ich blickte hoch: waren die Krähen verzauberte Schwäne? Sie krächzten mich höhnisch an, flatterten um den Kirchturm herum. Flach, vom Regen erdrückt lagen die Farnkräuter auf den Hügeln ringsum, rostfarben und welk. Mir war kalt.

[...] Felsen im Dunst, die einsame Kirche, von schwarzen Krähen umflattert, und viertausend Kilometer Wasser jenseits von Yeats' Grab. Kein Schwan war zu sehen.³⁸

³⁶ Ang. det intertextuella samtalet i detta kapitel, där texter av Swift (*Gulliver's Travels* och *A Modest Proposal*), Heines *Deutschland. Ein Wintermärchen*, Faulkners *A Legend*, Gothes kända dikt "Erlkönig", Joseph von Eichendorffs "Der Jäger Abschied", flera tidningsartiklar samt en rad andra texter deltar, jfr. kap. "Ankunft II" gelesen als intertextuelles Feuerwerk", i Pöplow (2008), s. 70-78 .

³⁷ I slutet på dikten "Under Ben Bulben" formulerar Yeats anvisningen att följande gravinskrift skall tillägnas honom: "No marble, no conventional phrase, / On limestone quarried near the spot / By his command these words are cut: // *Cast a cold eye / On life, on death. / Horseman, pass by!*" (William Butler Yeats (1992), "Under Ben Bulben", i *W. B. Yeats – The Poems* (utg. Daniel Albright). London, s. 376).

³⁸ Heinrich Böll (2005), s. 269. Frankes översättning (1972, s. 106): 'Kråkor flög upp från gamla gravstenar, kraxade runt det gamla kyrktornet. Yeats' grav var blöt, stenen kall, och sentensen som Yeats hade låtit skriva på sin gravsten var kall som den isnål [sic; eg. pluralis, T.M.P.], med vilken man hade skjutit på mig ur Swifts grav: *Ryttare, kasta en kall blick på livet, på döden – och rid vidare.* Jag tittade upp: var kråkorna förtrollade svanar? De kraxade hänfullt mot mig, flaxade runt kyrktornet. Platta, nertryckta av regnet låg ormbunkarna på kullarna runt omkring, rostfärgade och vissna. Jag kände mig kall. / [...] Klippor i dimman, den ensamma kyrkan som kråkor flaxade omkring, och fyrtusen kilometer vatten på var sin sida om Yeats' grav. Ingen svan kunde ses.'

I båda textpassagerna återfinns element av den omhuldande intertextualitet som Pfister kallar "tombstone travelling".³⁹ Utmärkande för denna är att det resande jaget företar en sorts pilgrimsfärd där han eller hon besöker gravar tillhörande olika litterära berömdheter och att berättar-jaget berikar texten med citat från dessas verk eller från deras gravstenar.⁴⁰ *Irländsk dagbok* skulle kunna utgöra ett klassiskt fall, men det sätt varpå atmosfären av död och kyla skildras utesluter att det skulle röra sig om något vallfärdande eller omhuldande. Nedslagen och besviken bestämmer sig jag-berättaren för att inte resa vidare från graven, utan att istället återvända till järnvägsstationen, något som – enligt Bölls egen utsago – inte skall förstås som någon nedvärdering av Yeats eller hans verk. En litteraturkritiker från tidningen *Die Welt* kritiserade Böll på den punkten och skrev: "Vielleicht sieht Böll das nächste Mal die Schwäne über Yeats' Grab, und nicht nur die Krähen..."⁴¹, varpå Böll i ett privat brev till kritikern påtagligt förargat svarade:

Sollte es schließlich so wahnsinnig schwer sein, zu erkennen, dass die Krähen über Yeats [*sic*] Grab nichts anderes sind als Todessymbole, alles andere als eine Herabsetzung von Yeats, den ich seit meinem 15. Jahr liebe und bewundere?⁴²

Bölls uttalande kastar måhända inte mycket ljus över saken, men det är ändå tydligt att det varken är Yeats eller dennes verk som står i centrum för uppmärksamheten, utan att fokus istället är riktat mot den resande, jag-berättaren själv. När denne tidigare beställde en taxiresa till kyrkogården fällde taxichauffören kommentaren: "Aber da wohnt doch niemand"⁴³, ett påstående som, väl framme vid själva graven, visar sig vara korrekt. Jaget känner sig omgivet av kyla och död, och istället för Yeats vita svanar syns bara svarta kråkor. Holfter drar slutsatsen att jaget, som hon likställer med författaren Böll, vid besöken vid Swifts och Yeats gravar misslyckas med att uppnå det som hon tolkar som det 'uppenbarligen eftersträvade resultatet med resan', nämligen att kunna (åter)kalla Yeats' och Swifts litteratur till nuet.⁴⁴ Det finns emellertid ett annat sätt att läsa som ligger närmare själva texten.

³⁹ Pfister (1993), s. 121.

⁴⁰ Jfr. *ibid.*

⁴¹ Georg Rosenstock (1957), "Manche Länder muß man dreimal sehen", i *Die Welt*, 8 juni 1957. Min översättning: 'Kanske ser Böll nästa gång svanarna över Yeats grav, och inte bara kråkorna...'

⁴² Citerat i: Heinrich Böll (2005), s. 697. Min översättning: 'Är det verkligen så vansinnigt svårt att inse att kråkorna över Yeats grav inte är något annat än symboler för döden, allt annat än ett nedvärderande av Yeats, som jag älskat och beundrat sedan jag var femton?'

⁴³ Heinrich Böll (2005), s. 268. Frankes översättning (1972, s. 104): 'Men där bor ju ingen.'

⁴⁴ Holfter, s. 197.

Bland inslagen av kyla, död och den besvikelse som kan utläsas ur kapitlet "Kein Schwan war zu sehen" finns också en viss ironi eller självironi i den annars morbida atmosfären. Detta framkommer tydligt om man följer samtalet mellan jaget och chauffören, där chaufförens oförmåga att förstå den resandes förhållanden tillför scenen en lätt absurditet. Dialogen inleds på järnvägsstationen:

"Wohin?" fragte er.
"Zum Drumcliff Churchyard."
"Aber da wohnt doch niemand."
"Mag sein", sagte ich, "aber ich möchte hin."
"Und zurück?"
"Ja."
"Gut."⁴⁵

För chauffören är det obegripligt varför någon skulle vilja åka till kyrkogården i Drumcliff, men med tanke på förtjänsten på en sådan resa, tur och retur från Sligo, är han ändå nöjd. Han kan dock inte släppa tanken och efter några minuters färd frågar han på nytt:

"Sind Sie ganz sicher", fragte mich der Fahrer leise, "daß Sie wirklich zum Drumcliff Churchyard wollen?"
"Ich bin ganz sicher", sagte ich.⁴⁶

Denna försäkran verkar bara lugna chauffören i några minuter, och då resan ändå framstår som märklig spekulerar han efter en kortare betänketid:

"Ich glaube", sagte der Fahrer, "Sie suchen das alte Schlachtfeld."
"Nein", sagte ich, "ich weiß nichts von einer Schlacht."
"Im Jahre 561", fing er in mildem Fremdenführerton an, "wurde hier die einzige Schlacht geschlagen, die je auf der Welt um ein Copyright geschlagen wurde."
Ich sah ihn kopfschüttelnd an.⁴⁷

⁴⁵ Heinrich Böll (2005), s. 268. Frankes översättning (1972, s. 104-105): "Vart?" frågade han. / "Till Drumcliff Churchyard." / "Men där bor ju ingen." / "Må så vara", sade jag. [sic] "men jag vill komma dit." / "Och tillbaka?" / "Ja." / "Bra."

⁴⁶ Heinrich Böll (2005), s. 268. Frankes översättning (1972, s. 105): "Är ni helt säker", frågade mig föraren tyst, "på att ni verkligen vill komma till Drumcliff Churchyard?" / "Jag är säker på det", sade jag.

⁴⁷ Heinrich Böll (2005), s. 269. Frankes översättning (1972, s. 105): "Jag antar", sade föraren, "att ni vill komma till det gamla slagfältet." / "Nej", sade jag, "jag vet inget om något slag." / "År 561", började han i mild guideton, "utkämpades här det enda slag som någonsin kämpats om en upphovsrätt." / Jag tittade på honom och skakade på huvudet."

Båda två skakar på huvudet åt den andres bristande förståelse. Den resande kan inte förstå att Drumcliffkyrkogården inte verkar betyda något för en taxichaufför, dvs. någon som känner till trakten. Chauffören å sin sida verkar tycka att den resande är lite underlig eftersom han återigen ställer frågan: "Sie wollen also nicht das Schlachtfeld sehen?"⁴⁸ När den resande svarar: "'Nein', [...] 'ich suche ein Grab'"⁴⁹, verkar chaufförens misstankar skingras till förmån för tankar på de ytterligare inkomster som denna resande kanske skulle kunna inbringa genom turer till andra litterära resmål:

"Ach", sagte er, "Yeats, ja – dann wollen Sie sicher auch noch nach Inishfree [sic]."

"Ich weiß noch nicht", sagte ich, "warten Sie, bitte."⁵⁰

Det som bara antyds i samtalet, och som till en början skulle kunna tillskrivas chaufförens affärssinne i kombination med vissa bristande kunskaper visar sig slutligen istället som oförstånd hos den resande. Taxichaufförens invändning: "Aber da wohnt doch niemand" / "Men där bor ju ingen", visar sig vara berättigad. Besöket vid Yeats grav blir en besvikelse, något som den resande indirekt medger, eller blir tvungen att medge:

"Weiter", sagte ich zu dem Fahrer.

"Also doch nach Innishfree?"

"Nein", sagte ich, "zum Bahnhof zurück."⁵¹

Besviken eller möjligen förbittrad över att inte ha hittat vad han sökte vid graven, och antagligen också över att chauffören i slutändan visade sig ha rätt, påbörjar den resande om inte en hastig reträtt så i alla fall ett återtag.

Ytligt sett avviker *Irländsk dagbok* således endast i ett hänseende från Pfisters omhuldande intertextualitet, nämligen i det att besöket vid graven inte utfaller på det sätt som den resande hade hoppats på, vilket redan Holfter påpekar.⁵² Det väsentliga och det som är av intresse i scenen består

⁴⁸ Heinrich Böll (2005), s. 269. Frankes översättning (1972, s. 106): "'Ni vill alltså inte se slagfältet?'"

⁴⁹ Heinrich Böll (2005), s. 269. Frankes översättning (1972, s. 106): "'Nej', [...] 'jag söker en grav.'"

⁵⁰ Heinrich Böll (2005), s. 269. Frankes översättning (1972, s. 106): "'Jaha", sade han. "Yeats, ja – då vill ni säkert också till Innishfree." / "Jag vet inte än", sade jag, "var snäll och vänta.""

⁵¹ Heinrich Böll (2005), s. 269. Frankes översättning (1972, s. 106): "'Vidare", sade jag till föraren. / "Alltså till Innishfree ändå?" / "Nej", sade jag, "tillbaks till järnvägsstationen.""

⁵² Jfr. Holfter, s. 197.

dock främst i den åtskillnad som görs mellan det resande jaget och det berättande jaget.⁵³ Vid närmare betraktande framkommer att det berättande jaget gör sig lustigt över det resande jagets naivitet. I detta syfte använder sig det berättande jaget, dvs. berättaren, av chaufförens röst, som genom sin förvåning, som för den resande till en början förefaller som okunskap, ifrågasätter det resande jagets förehavanden och som slutligen får rätt.

Denna splittring eller klyvnad i det resande jaget å ena sidan, och det berättande jaget å den andra samt det komiska och självvironiska i scenen synliggörs även med hjälp av de intertextuella referenserna i texten. Splittringen inleds med ett citat ur sista strofen ur Yeats dikt "Under Ben Bulben"⁵⁴, vilket också är inristat på hans gravsten. Berättaren översätter citatet till: "*Reiter, wirf einen kalten Blick auf das Leben, auf den Tod – und reite weiter*".⁵⁵ Detta "weiter"/"vidare" upprepas sedan i den resandes anvisningar till chauffören och uppenbarar såväl det komiska som det självvironiska i scenen. Det resande jaget närmar sig definitivt inte graven som en "horseman"⁵⁶ eller "Reiter"/"ryttare", utan ankommer till kyrkogården i den tekniska utvecklingens tecken, dvs. med hjälp av tåg och taxi. Rosenstock hävdar att Bölls översättning av Yeats vers inte är särskilt lyckad, men han missförstår den funktion som Yeatscitatet har i "Kein Schwan war zu sehen", nämligen den självironi som ligger gömd dels i begreppsparet "ryttare" och resande i tåg resp. taxi, dels i upprepningen av ordet "vidare".

Jag-berättaren kommenterar händelseförloppet och det resande jagets handlingar med hjälp av en rad intertextuella hänvisningar, anspelningar och citat som rör sig i omvänd kronologisk ordning genom Yeats verk allteftersom den resande rör sig längre bort från graven. Därigenom markeras en gradvis uppbyggnad av både en rumslig och en tidsmässig distans. När det resande jaget befinner sig nära graven dominerar "Under Ben Bulben" från 1939, en av Yeats sista dikter. I samband med en tilltagande känsla av kyla och distans skiftar den intertextuella referensen. Frågan som lyder: "Ich blickte hoch: waren die Krähen verzauberte Schwäne?"⁵⁷,

⁵³ Ang. åtskillnad mellan resande och berättande jag, jfr. även Lidström (2005), s. 151-152 samt Ulla Biernat (2004), s. 22.

⁵⁴ I kapitlet "Ingen svan syntes till" pekar taxichauffören ut Ben Bulben, berget utanför Sligo, för den resande: "'Benbulben und Knocknarea', sagte der Fahrer, als stelle er mir zwei weitläufige, gleichgültige Verwandte vor" (Heinrich Böll (2005), s. 268). Frankes översättning (1972, s. 105): "'Benbulben och Knocknarea', sa chauffören som om han presenterade mig för två avlägsna, likgiltiga släktingar.'

⁵⁵ Heinrich Böll (2005), s. 269. Frankes översättning (1972, s. 106): 'Ryttare, kasta en kall blick på livet, på döden – och rid vidare.'

⁵⁶ Yeats (1992), "Under Ben Bulben", s. 376.

⁵⁷ Heinrich Böll (2005), s. 269. Frankes översättning (1972, s. 106): 'Jag tittade upp: var kråkorna förtrollade svanar?'

hänvisar till en tidigare dikt, "Coole and Ballylee" från 1931, i vilken den nyss nämnda ryttarsymboliken förekommer i kombination med svanarna:

We were the last romantics – chose for theme
Traditional sanctity and loveliness; [...]
But all is changed, that high horse riderless,
Though mounted in that saddle Homer rode
Where the swan drifts upon a darkening flood.⁵⁸

Den 'höga häst' som jaget i Yeats dikt placerar Homeros och gruppen med de sista romantikerna på (till vilken han tycks räkna även sig själv) saknar även i Bölls text ryttare. Detta helt enkelt eftersom jaget, i den moderna tidens tecken, reser till Drumcliffkyrkogården med tåg och taxibil. Svanen, som i Yeats dikt driver viljelöst omkring i ett allt mörkare vatten, är helt försvunnen när det resande jaget anländer till graven. Förningen i Yeats "The Wild Swans at Coole" (1916) om att svanarna kan komma att flyga iväg har i *Irländsk dagbok* blivit till verklighet:

Among what rushes will they build,
By what lake's edge or pool
Delight men's eyes when I awake some day
To find they have flown away?⁵⁹

I kapitlet "Kein Schwan war zu sehen" tvingas det resande jaget konstatera att inte heller kråkorna är förtrollade svanar. Inget i deras beteende påminner om svanar, utan istället skrattar de åt honom och hånar hans enfaldighet: "Sie krächzten mich höhnisch an, flatterten um den Kirchturm herum."⁶⁰ Därför bestämmer sig det resande jaget för att inte åka vidare till Innishfree, i motsats till jaget i Yeats dikt "The Lake Isle of Innisfree" (1888): "I will arise and go now, and go to Innisfree".⁶¹ Denna rörelse bort från graven kompletteras således av en bakåtriktad rörelse inom Yeats verk. Samtidigt som det fysiska och även det emotionella avståndet till graven ökar hos det resande jaget, distanserar sig berättar-jaget från scenen framförallt med hjälp av intertextuella referenser.

⁵⁸ Yeats (1992), "Coole and Ballylee, 1931", i *W. B. Yeats – The Poems*, s. 294-295.

⁵⁹ Yeats (1992), "The Wild Swans at Coole", i *W. B. Yeats – The Poems*, s. 181.

⁶⁰ Heinrich Böll (2005), s. 269. Frankes översättning (1972, s. 106): 'De kraxade hånfullt mot mig, flaxade runt kyrkotornet.'

⁶¹ Yeats (1992), "The The Lake Isle of Innisfree", i *W. B. Yeats – The Poems*, S. 60.

Parallellt med detta dubbla avståndstagande sker en omorientering av textreferenserna. Berättaren skiftar fokus från intertextualitet till intratextualitet. Den näst sista meningen i "Kein Schwan war zu sehen": "Felsen im Dunst, die einsame Kirche, von schwarzen Krähen umflattert, und viertausend Kilometer Wasser jenseits von Yeats' Grab", syftar tillbaka på tidigare kapitel i *Irländsk dagbok*.⁶² Redan i andra kapitlet, när jaget hittar en engelskspråkig utgåva av Gontjarovs mest kända bok förekommer uttrycket 'viertausend Kilometer'/'fyratusen kilometer' (eller på svenska 400 mil): "Ich wußte zwar, daß Oblomow runde 4000 Kilometer weiter östlich beheimatet war, ahnte aber auch, daß er nicht schlecht in dieses Land paßte, wo man das Frühaufstehen haßt."⁶³ Genom denna intratextuella tillbakasyftning sprängs den intertextuella ram som hittills mest utgjorts av tyska eller irländska författare och texter. Här tillkommer en rysk text och det spinnns ett alltmer komplicerat intertextuellt och intratextuellt nät där, i det tredje kapitlet, även Swift flätas in. Under en rundvandring i en av Dublins fattigare stadsdelar, "den dunklen Hinterhöfen, die Swifts Auge noch gesehen hat"⁶⁴, är det återigen jag-berättarens tankar samt formuleringen 400 mil som knyter samman den inter- och intratextuella associationen: "[...] bitter ist der Whiskey, wohltuend, und irgendwo westlich, 4000 Kilometer Wasser bis dahin, und irgendwo östlich, zwei Meere zu überqueren bis dahin – gibt es solche, die an Tätigkeit und Fortschritt glauben".⁶⁵ Den tredje upprepningen av denna distans återfinns i det nionde kapitlet, där jag-berättaren konstaterar: "Wasser ist hart. /Und wieviel Wasser sammelt sich über viertausend Kilometern Ozean".⁶⁶

Även "Innishfree" spelar en viktig betydelseskapande roll i ett annat kapitel. Jag-berättaren observerar några barn i den fattiga staden Limerick:

⁶² Heinrich Böll (2005), s. 269. Frankes översättning (1972, s. 106): 'Klippor i dimman, den ensamma kyrkan som kråkor flaxade omkring, och fyratusen kilometer vatten på var sin sida om Yeats' grav.'

⁶³ Heinrich Böll (2005), s. 199. Frankes översättning (1972, s. 18): 'Jag visste emellertid att Oblomov bodde omkring 400 mil längre österut, men jag anade också att han inte passade så illa in i detta land, där man hatar att stiga upp tidigt.'

⁶⁴ Heinrich Böll (2005), s. 201. Frankes översättning (1972, s. 20): 'de mörka bakgårdarna [...] som Swifts ögon såg'

⁶⁵ Heinrich Böll (2005), s. 201. Frankes översättning (1972, s. 21): '[...] whiskeyn är bitter, välgörande, och någonstans åt väster, man måste fara över 400 mil vatten för att komma dit, och någonstans åt öster, man måste fara över två hav för att komma dit, finns det sådana som tror på verksamhet och forskning [sic; eg. 'framsteg', T.M.P.]'

⁶⁶ Heinrich Böll (2005), s. 234. Frankes översättning (1972, s. 61): '[...] vattnet är hårt. Och hur mycket vatten samlas det över fyratusen kilometer ocean'.

Murmeln rollen über den Gehsteig; hin und wieder einen Blick ins Wettbüro geworfen, wo Vater gerade einen Teil der Arbeitslosenunterstützung auf *Purpurwolke* setzt. [...] Geht Vater noch zum nächsten Wettbüro, um auf *Nachtfalter* zu setzen, zum dritten, um auf *Inishfree* [*sic*] zu setzen? Wettbüros gibt es genug, hier in Alt-Limerick. Die Murmeln rollen gegen die Stufe, schneeweiße Tropfen Eiskrem fallen in die Gosse, wo sie einen Augenblick wie Sterne auf dem Schlamm ruhen, einen Augenblick nur, bevor ihre Unschuld im Schlamm dahinschmilzt. Nein, Vater geht nicht in ein anderes Wettbüro, nur noch in die Kneipe; auch gegen die ausgetretene Treppe der Kneipe lassen sich die Murmeln knallen; ob Vater noch Geld für ein Eis gibt? Er gibt.⁶⁷

Förutom namnet *Innishfree* upprepas även det stilistiska mönstret att kontrastera svart och vitt eller ljus-mörkt. I Limerick-kapitlet håller barnen upp vita glassar som facklor, och vita droppar faller sedan i den mörka smutsen på gatan. Symboliken i orden "Gosse"/"ränNSTEN" och "Schmutz"/"smuts", det oskuldsfulla som smälter bort samt den "nötta trappan" som för upp till krogen, är ganska tydlig och antyder vilket öde som sannolikt väntar barnen som växer upp i en av Europas, på den tiden, fattigaste städer. I kapitlet "Kein Schwan war zu sehen" står de försvunna vita svanarna i kontrast mot de "schwarzen Krähen"/"svarta kråkorna" som ser ut som "wie schwarze Schneeflocken"/"som svarta snöflingor".⁶⁸ Med andra ord avslutas Yeatskapitlet med en intratextuell omorientering av berättelsen, vilket resulterar i ett synnerligen komplext och mångfacetterat referenssystem där såväl inter- som intratextuella (tillbaka) syftningar ingår.

⁶⁷ Heinrich Böll (2005), s. 224. Frankes översättning (1972, s. 49): 'Kulor rullar över trottoaren; då och då slängs ett ögonkast in i vadhållningskontoret, där fadern just satsar en del av arbetslöshetsunderstödet på *Purple Cloud*. [...] Ska far gå även till nästa vadhållningskontor för att satsa på *Moth*, till det tredje för att satsa på *Innishfree*? Det finns tillräckligt många vadhållningskontor här i gamla delen av Limerick. Kulorna mot trappan, snövita droppar av glass faller i ränNSTENEN, där de ett ögonblick vilar på smutsen som stjärnor innan deras oskuld smälter bort i gyttjan. / Nej, far går inte till ett annat vadhållningskontor, han går bara på krogen; kulorna smäller också mot den nötta trappan till krogen; om far ger pengar till en glass? Han gör det.'

⁶⁸ Heinrich Böll (2005), s. 268-269, resp. Frankes översättning (1972), s. 105.

Avslutande kommentar

Av det ovan förda resonemanget framgår således att det går att identifiera intertextuella element som är av stor betydelse för texten. De mest synliga exemplen i *Irländsk dagbok* är sådana som Pfister i sin typologi kallar för omhuldande intertextualitet, dvs. besök vid berömda författares födelseplatser, gravar eller liknande platser. Intressant nog är det framförallt gravplatser som verkar vara viktiga. Vidare kan man fastställa att i *Irländsk dagboks* fall så bryter besöken vid Swifts och Yeats gravar mot det traditionella och typiska i den omhuldande intertextualiteten. Uppsökandet av gravplatserna är exempel på *misslyckade* vallfärder. Därmed skall nyttan av Pfisters kategori omhuldande intertextualitet inte ifrågasättas. Tvärtom, *Irländsk dagbok* uppvisar många av dessa för resetexter typiska former av intertextualitet, men använder dem endast som utgångspunkter för att sedan överskrida dem. *Irländsk dagbok* tar uppenbarligen avstånd från omhuldande intertextualitet och hänfaller varken åt en författar- eller ”Klassiker-kult”.⁶⁹ I *Irländsk dagbok* problematiseras istället omhuldande intertextualitet. Det resande jaget kommer till slutsatsen att detta sätt att resa och att skriva inte är lämpligt, i vart fall inte för de egna resorna eller det egna skrivandet. Denna form av intertextualitet i *Irländsk dagbok* kan därmed betraktas som en variant av Pfisters dialogiska intertextualitet. Med hjälp av bl.a. intertextuella referenser till främst Swift och Yeats för det berättande jaget en kritisk dialog med det resande jaget. Det avståndstagande som skildras vid besöken vid Swifts och Yeats gravar är i första hand ett fjärmande från en reselitteraturtypisk texttradition⁷⁰, inte nödvändigtvis ett distanserande från vissa irländska författare eller irländsk litteratur i allmänhet. I *Irländsk dagbok* ingår dessa referenser snarare i en dialogicitet som omfattar ett samtal mellan det resande och det berättande jaget, ett komplext nät av både inter- och intratextuella referenser samt en kritisk (meta-)diskussion kring textarten reselitteratur.

⁶⁹ Pfister (1993), s. 124.

⁷⁰ Jfr. *ibid.*, s. 125.

Litteraturförteckning

- Bienek, Horst (1962), *Werkstattgespräche mit Schriftstellern*. München.
- Biernat, Ulla (2004), "Ich bin nicht der erste Fremde hier" – Zur deutschsprachigen Reiseliteratur nach 1945. Würzburg.
- Brenner, Peter J. (1990), *Der Reisebericht in der deutschen Literatur – Ein Forschungsüberblick als Vorstudie zu einer Gattungsgeschichte*. Tübingen.
- Brenner, Peter J. (1989), "Einleitung", i *Der Reisebericht. Die Entwicklung einer Gattung in der deutschen Literatur*. Frankfurt a. M., s. 7-13.
- Bödeker, Hans Erich - Bauerkämper, Arnd - Struck, Bernhard (2004), "Einleitung: Reisen als kulturelle Praxis", i *Die Welt erfahren: Reisen als kulturelle Begegnung von 1780 bis heute*. Frankfurt a. M., s. 9-30.
- Böll, Heinrich (1954), "Der erste Tag", i *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 24 december 1954.
- Böll, Heinrich (1972), *Irländsk dagbok* (övers. Katrin Franke). Stockholm.
- Böll, Heinrich (1978), "Vorwort", i *Mein Lesebuch*. Frankfurt a. M., s. 9-13.
- Böll, Heinrich (2005), *Werke. Kölner Ausgabe – Bd. 10* (utg. Viktor Böll). Köln.
- Hebel, Udo J. (1989), *Romaninterpretation als Textarchäologie – Untersuchungen zur Intertextualität am Beispiel von F. Scott Fitzgeralds 'This Side of Paradise'*. Frankfurt a. M./Bern.
- Helbig, Jörg (1996), *Intertextualität und Markierung – Untersuchungen zur Systematik und Funktion der Signalisierung von Intertextualität*. Heidelberg.
- Henderson, Heather (1992), "The Travel Writer and the Text: 'My Giant Goes with Me Wherever I Go'", i Kowalewski, Michael (utg.): *Temperamental Journeys – Essays on the Modern Literature of Travel*. Athens (Georgia), s. 230–248.
- Holfter, Gisela (1996), *Erlebnis Irland*. Trier.
- Jost, Erdmut (2005), *Landschaftsblick und Landschaftsbild. Wahrnehmung und Ästhetik im Reisebericht 1780-1820. Sophie von La Roche – Frederike Brun – Johanna Schopenhauer*. Freiburg/Berlin.
- Klátik, Zlatko (1969), "Über die Poetik der Reisebeschreibung", i *Zagadnienia rodzajow literackich*, årg. (1969), nr. 11, s. 126-153.
- Lidström, Carina (2005), "All Travellers Are Liars – On Fact and Fiction in the Travellers Tale", i Skalin, Lars-Åke (utg.), *Fact and Fiction in Narrative: An Interdisciplinary Approach*. Örebro, s. 143–170.
- Melberg, Arne (2005), *Resa och skriva – En guide till den moderna reselitteraturen*. Göteborg.
- Paßmann, Dirk Friedrich (1987), "Full of Improbable Lies": *Gulliver's Travels und die Reiseliteratur vor 1726*. Frankfurt a. M.
- Pfister, Manfred (1985), "Konzepte der Intertextualität", i Broich, Ulrich – Pfister, Manfred (utg.), *Intertextualität – Formen, Funktionen, anglistische Fallstudien*. Tübingen, s. 1-30.

- Pfister, Manfred (1993), "Intertextuelles Reisen, oder: Der Reisebericht als Intertext", i Foltinek, Herbert – Riehle, Wolfgang – Zacharasiewicz, Waldemar (utg.), *Tales and, their telling difference': Zur Theorie und Geschichte der Narrativik – Festschrift zum 70. Geburtstag von Franz K. Stanzel*. Heidelberg, s. 109–132.
- Päpflow, Thorsten M. (2008), "Faltenwürfe" in *Heinrich Bölls Irischem Tagebuch. Untersuchungen zu intertextuellen, poetologischen, stilistischen und thematischen Aspekten als Momente einer textimmanenten Strategie der 'Bedeutungsvervielfältigung'*. München.
- Rosenstock, Georg (1957), "Manche Länder muß man dreimal sehen", i *Die Welt*, 8 juni 1957.
- Weninger, Robert K. (1998), "Böll on Joyce, Joyce on Böll – A Gnomonical Reading of Heinrich Böll's 'Die Schönsten Füße der Welt'", i Fischer, Joachim – Holfter, Gisela – Bourke, Eoin (utg.), *Deutsch-irische Verbindungen – Akten der 1. Limericker Konferenz für deutsch-irische Studien, 2.–4. September 1997*. Trier, s. 133–143.
- Yeats, William Butler (1992), *W. B. Yeats – The Poems* (utg. Daniel Albright). London.

Medarbetare i detta nummer

Maria Bergom-Larsson, *FD, författare, Stockholm*

Sverker Ek, *professor em i litteraturvetenskap, Umeå*

Ingemar Haag, *FD, universitetslektor i litteraturvetenskap, Mälardalens högskola*

Ingela Pehrson Berger, *FD i litteraturvetenskap, Uppsala*

Agneta Pleijel, *FL, författare, Stockholm*

Thorsten M. Päplow, *FD i tyska, Mälardalens högskola*

Thorsten Schröter, *FD, universitetslektor i engelska, Mälardalens högskola*

Astrid Seeberger, *docent, överläkare vid Karolinska Institutet, Stockholm*

Katharina Strohkirch, *FD i tyska, Stockholm*

Innehåll

Red	Inledning.....	2
Agneta Pleijel	Varför litteraturen?.....	5
Maria Bergom-Larsson	<i>Lord Nevermore</i> – Europa genom den kvinnliga blicken	11
Sverker Ek	”Utan berättelser förtorkar tiden”. Kring Agneta Pleijels roman <i>Lord Nevermore</i>	19
Astrid Seeberger	Om mörkret kring människorna som bör skingras. Agneta Pleijels sökande efter sanningen – om den nu finns.....	27
Ingela Pehrson Berger	”Jag avbildar inte världen sådan som vi ser den.” Konsten som tema i fyra berättelser av Torgny Lindgren.....	37
Ingemar Haag	Om sanning och lögn i självbiografisk mening. Gertrude Steins <i>The Autobiography of Alice B. Toklas</i> och <i>Everybody's Autobiograph</i>	59
Katharina Strohkirch	Der gejagte Jäger. Emsige Erwerbslosigkeit in Ingo Schulzes <i>Calcutta</i>	73
Thorsten M. Pöplow	Heinrich Bölls <i>Irländsk dagbok</i> . Ett exempel på potentialen hos reselitteratur	89
Déborá Rottenberg	Identity rewritten: the representation of Indians and Britons in Argentine novels taking place in Tierra del Fuego.....	110
Thorsten Schröter	På spaning efter den <i>wit</i> som flytt: dubbnig och textning av språklekar i film	119

MÄLARDALENS HÖGSKOLA
ESKILSTUNA VÄSTERÅS

Akademien för utbildning, kultur och kommunikation

Box 883, 721 23 Västerås. **Tfn:** 021-10 13 00

Box 325, 631 05 Eskilstuna. **Tfn:** 016-15 36 00

E-post: info@mdh.se **webb:** www.mdh.se

ISSN: 1653-1701